

Handboek

Actieve cultuurparticipatie voor ouderen

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	4
Aanbevelingen voor een kansrijk kunstproject	6
Doelgroepen	6
Intergenerationele kunstprojecten	7
Werving	7
Kunstdisciplines	10
Vorm	10
Organisatie	12
Planning	13
Deskundigheid en professionaliteit	14
Vrijwilligers	15
Privacy	16
De vraag en behoefte	16
Financiële middelen	17
Duurzame aanpak	18
Communicatie	20
Dementerenden	20
Een kansrijk kunstproject in 10 stappen	23
Achtergrondinformatie	25
Alle betrokken partijen	25
Geschikte fondsen	27
Handige formats	27

Voorwoord

We kunnen constateren dat aan de kant van de zorgaanbieders een omwenteling plaatsvindt: het algemeen welbevinden van de cliënt staat steeds meer voorop. Daaronder wordt uiteraard humane zorg verstaan, maar ook het genieten van kunst en cultuur. Het programma *Parels voor de Kunst* speelde de afgelopen twee jaar op deze verandering van visie in. Muzehof Centrum voor de Kunsten was als projectleider van *Parels voor de Kunst* verantwoordelijk voor de uitvoering van dit programma.

Parels voor de Kunst initieerde projecten om ouderen actief deel te laten nemen aan kunst en cultuur. Parallel daaraan ontwikkelde het programma een methodiek. Opgedane ervaringen werden verzameld en kritisch tegen het licht gehouden. Wat ging er goed? Wat kon er beter? We willen hiermee onze partners op weg helpen om kunstprojecten effectiever te organiseren, want wat zou het zonde zijn als organisaties steeds het wiel opnieuw moesten uitvinden! We onderzochten specifieke behoeftes van diverse doelgroepen, keken hoe projecten het beste aangepakt konden worden en we zochten naar manieren om expertise te delen. Het resultaat is dit 'Handboek' dat u in handen heeft.

Projectleider Marieke van de Geyn is de auteur. Zij heeft dit samengesteld met de inbreng van alle deelnemers van het programma. *Handboek, kunstparticipatie voor ouderen* is een leidraad voor toekomstige projecten. Steeds 'from scratch' beginnen zal niet meer nodig zijn.

Muzehof zal het Handboek eveneens met plezier inzetten. Het sociaal domein is immers één van de strategische keuzes binnen het ondernemingsplan *Pracht en Kracht van Cultuur* (2017-2021).

We hopen dat hiermee alle zaadjes die al geplant zijn voldoende water krijgen voor de toekomst, zich vermenigvuldigen en zo nog meer projecten tot bloei zullen brengen.

Wij wensen u veel leesplezier en vooral succes bij het opzetten van nieuwe kunstprojecten voor ouderen in deze regio.

Lisette Lagerweij, directeur
Muzehof Centrum voor de Kunsten

Inleiding

Parels voor de Kunst ging na de zomer van 2015 van start in de regio Zutphen, Lochem en Brummen. Muzehof Centrum voor de Kunsten was de kartrekker. Organisaties en andere initiatiefnemers in het veld creëerden de inhoud.

Parels voor de Kunst stimuleerde de afgelopen twee jaar kunstprojecten voor ouderen, waarbij de samenwerking tussen welzijn, zorg en kunst voorop stond. Alle relevante ervaringen die zijn opgedaan tijdens de voorbereiding en uitvoering van deze projecten zijn opgetekend in dit Handboek, zodat nieuwe initiatiefnemers van de ervaringen kunnen leren en hopelijk direct, zonder beginnersfouten, aan de slag kunnen.

Het is informatief, toegankelijk en praktisch en daarom geschikt voor iedereen die van plan is om een kunstproject voor ouderen te organiseren. Volledig is het niet. Dagelijks doet men immers nieuwe ervaringen op met kunst en ouderen, regelmatig verschijnt er een nieuw onderzoek over de effecten van kunstparticipatie op het welzijn van ouderen. De kennis en informatie groeit. We beperken ons hier tot de ervaringen uit *Parels voor de Kunst*, aangevuld met beschikbare literatuur over kunst en ouderen.

Ter informatie vindt u achterin een lijst met alle deelnemers van *Parels voor de Kunst*. Deze lijst is tevens bruikbaar voor partijen die een samenwerkingspartner zoeken of een ervaringsdeskundige nodig hebben. U kunt overigens ook bij Muzehof terecht indien u hulp wenst bij het vinden van een passende verbinding met nieuwe partijen.

Naast de input van alle Parels-projecten, zijn in dit boek de bevindingen verwerkt uit de Bachelor-thesis *Parels in bloei* van Hester Soors d'Ancona en *De Verkenning*, een kleinschalig onderzoek in de Parels-regio naar kansen voor kunst in het sociaal domein. De geïnteresseerde lezer kan deze documenten downloaden van de website www.muzehof.nl. Hier vindt u tevens een overzicht van alle Parels-projecten met tekst en foto's.

De informatie in dit Handboek heeft betrekking op projecten met actieve kunstparticipatie, dat zijn projecten die van de doelgroep een actieve deelname vragen. Ter wille van de leesbaarheid wordt echter steeds de term *kunstproject* gehanteerd.

Veel leesplezier en succes gewenst bij het opzetten van nieuwe kunstprojecten voor ouderen in de regio.

Afbeelding: het Pop-up theater

Aanbevelingen voor een kansrijk kunstproject

Doelgroepen

De groep 'ouderen' waar men zich op richt met kunstprojecten ligt dikwijls boven de pensioengerechtigde leeftijd. Vandaar dat de doelgroep vaak wordt benoemd als '65plus'. Deze groep is echter immens groot, tussen de 65 en 100 zit immers 35 jaar. Dat betekent niet alleen een gigantische doelgroep maar ook een groep waarbinnen significante verschillen bestaan. Het is daarom belangrijk om de doelgroepen te differentiëren. Want bij elke 'groep' hoort een andere werkwijze, een andere werving en een andere vorm van communicatie.

Afbeelding 1: Van Water tot Wifj

- ❖ Groep 1: **De vitale oudere**. Doorgaans in de leeftijd 65 – 75 en zeer actief.
- ❖ Groep 2: **De minder vitale oudere**. Doorgaans 75+. De staat van de gezondheid is bij de minder vitale oudere fragiel, waardoor men minder actief is.
- ❖ Groep 3: **De kwetsbare oudere**. Bij deze groep speelt een slechte gezondheid een rol en tevens problematieken als eenzaamheid en een sociaal isolement.
- ❖ Groep 4: **De dementerende oudere**. Deze groep is tevens kwetsbaar. Toch hanteren wij voor deze groep een aparte aanduiding, omdat werken met mensen met dementie een aparte aanpak vergt.

Het is belangrijk voor de initiatiefnemers van een kunstproject om goed te bepalen voor welke doelgroep het project bedoeld is en welke kenmerken daarbij horen. Een combinatie van doelgroepen is natuurlijk ook heel goed mogelijk, afhankelijk van het doel van het project.

De meerderheid van de deelnemende ouderen aan Parels voor de Kunst, bleek vrouw (ongeveer 70%/ 30%). Dat betekent dat er nog een extra uitdaging ligt om de oudere mannen te bereiken.

Intergenerationele projecten

De ervaring leert dat kunstprojecten tussen generaties, waarbij men intensief met elkaar samen werkt, voor beide generaties een meerwaarde is. Met name de combinatie kinderen of jongeren met ouderen werkt vaak erg goed. Om een intergenerationeel project vorm te geven is samenwerking tussen een school, een kunstprofessional en een zorg -of welzijnsorganisatie van belang.

Een goede afstemming en zorgvuldige communicatie tussen de samenwerkende partijen is van belang om tot een succesvol intergenerationeel kunstproject te komen. Voor een school is het belangrijk dat een project past binnen het curriculum. Bij een basisschool kan dat o.a. binnen het kunstmenu zijn en bij een middelbare school biedt de maatschappelijke stage een kans.

Het samenbrengen van twee generaties is vanwege de samenwerking tussen alle partijen, zoals een school, de kunstenaar, vrijwilligers, leerlingen en ouderen een enorme klus. Het toverwoord is: neem de tijd en de moeite om goed af te stemmen en duidelijke afspraken te maken. Dit is een waardevolle investering en vergroot de slagingskans van het project.

Werving

Waar vinden we de ouderen

De ouderen uit groep 3 en 4 kunnen, afhankelijk van de zorgindicatie, in een zorginstelling verblijven. Dit is een instelling waar de kwetsbare ouderen, die zorg nodig hebben en niet meer alleen kunnen wonen, woonachtig zijn.

Er bestaan ook zogenaamde woon/zorginstellingen. Deze centra bestaan deels uit een zorginstelling en deels uit aanleun-appartementen. In deze appartementen wonen ouderen zonder zorgindicatie. Bewoners van aanleun-appartementen kunnen gebruik maken van dagbesteding programma's en van de gemeenschappelijke ruimtes van de zorginstelling. Dit is vooral voor wat minder vitale ouderen een prettige constructie.

Ouderen kunnen ook buiten een instelling zelfstandig wonen. Mensen uit groep 1 en 2 redden zich doorgaans goed in een zelfstandige woning. Hoewel bij groep 2 eenzaamheid op de loer kan liggen, zeker als een minder vitale oudere alleen woont en nauwelijks sociale contacten onderhoudt. De zelfstandig wonende ouderen uit groep 3 en 4 lopen een groot risico om in een sociaal isolement te geraken.

Hoe werven we de ouderen

Voor de werving van ouderen kan een woon/zorginstelling heel goed haar eigen bewoners benaderen. Via een paar vertrouwenspersonen van de bewoners, de verpleging of de activiteitenbegeleiders is een bewoner makkelijk te bereiken. Voor de kunstprofessional is het op deze manier vaak makkelijker om een groepje bij elkaar te krijgen, dan wanneer deze in wijken op zoek gaat naar kwetsbare mensen.

Het kan van waarde zijn wanneer de kunstprofessional vanuit zijn of haar eigen visie en enthousiasme en met eigen kunstzinnige benadering de werving van deelnemers deels op zich neemt. Dit werkt doorgaans veel beter dan bijvoorbeeld een inspraakmoment tijdens een koffie uurtje in een verzorgingshuis. De toon en de verfrissende wijze waarop een kunstenaar communiceert doorbreekt een gewoonte patroon en kan juist daarom mensen nieuwsgierig maken en motiveren om mee te doen.

De werving van ouderen die nog zelfstandig thuis wonen is vaak erg lastig, zeker als eenzaamheid een rol begint te spelen. De ouderen komen dan niet vaak hun huis meer uit en doen niet zomaar voor iedereen de deur open. Sociale wijkteams hebben goede contacten in de wijken. Zij hebben tevens zicht op eventuele problemen in de wijk. Deze teams zijn een goede partij om de eerste contacten met ouderen in de wijk te leggen. Het is ook een goed idee om burens in te zetten bij het aansporen van ouderen, zeker als dat contact goed is.

Ouderen vinden het meestal fijn om eerst even te mogen kijken of uit te proberen. Dat kan goed door bijvoorbeeld een gratis proefles te organiseren. Ouderen hebben behoefte aan veiligheid en vertrouwdheid, door de ouderen op hun eigen tempo kennis te laten maken met iets nieuws kan de organisator dat inbouwen.

Door in de wijk, op een bekende plek, een activiteit neer te zetten is de kans groter dat de wat schuwe, zelfstandig wonende oudere een keer komt kijken en misschien zelfs mee komt doen.

Soms wonen ouderen nog in hun geboortedorp. Het kan even duren voordat mensen uit een dorp open gaan staan voor iets nieuws. Met een kortdurend project is die tijd er vaak niet. Een pilot-aanpak is ook in dit geval heel goed. Mensen die gewend zijn om de kat uit de boom te kijken kunnen dan even 'proeven' aan de activiteit. Zo maakt het project later meer kans op deelnemers.

Het is raadzaam om te werven via wegen die voor ouderen vertrouwd zijn. Denk aan: koffieochtenden in een verzorgingshuis, de plaatselijke bingo in het buurthuis, een

Afbeelding 2: Dansend door het leven

braderie of een wijkactiviteit. Kijk daarbij wel goed naar de vorm, zoals eerder aangegeven kan een kunstenaar hierin een verfrissende aanpak hebben.

Persoonlijke benadering heeft doorgaans het meeste effect. Dit is tevens ook het meest tijdrovende aspect van het werven. Men doet er verstandig aan om daar in de planning rekening mee te houden.

De minder kwetsbare en vitale ouderen worden doorgaans prima bereikt via het wijkkrantje en de regionale kranten. Flyers achterlaten op plaatsen waar veel ouderen komen werkt ook uitstekend. Dit kan bij bibliotheken, huisartsen, en culturele instellingen, of in zwembaden, sportscholen en fysiotherapiepraktijken. Houd er wel rekening mee dat de tekst op de flyers goed leesbaar is. Pas de lettergrootte aan en vermijd witte of gele letters op een donkere achtergrond.

De vitale oudere (tussen de 65 en de 70 jaar) beschikt meestal over een mailadres, mensen boven de 75 vaak niet. Wil men deze beide groepen bereiken, dan zal men ze op verschillende manieren moeten benaderen, passend bij de betreffende groep.

De vitale oudere is veel drukker dan men denkt, met hobby's, sociale contacten, op de kleinkinderen passen. Houd bij de werving dus rekening met snel vol lopende agenda's, begin op tijd met het werven van deze doelgroep.

Hoe werven we de jongeren

Leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn doorgaans goed bereikbaar via de coördinatoren van de maatschappelijke stage. Zorg in de samenwerking met de coördinator echter wel dat er duidelijke afspraken worden gemaakt en houd nauw contact. Het zou mooi zijn als de activiteit in een lesrooster past, dat vergt echter wel veel voorbereidingstijd en goed overleg.

De leerling moet een duidelijk belang hebben bij deelname aan een project, bijvoorbeeld door het verkrijgen van studiepunten. Zonder belang is het risico op uitval van de leerling veel groter.

Het werkt over het algemeen goed om van tevoren voorlichting te geven aan een klas. Laat informatie achter en verzamel ter plekke telefoonnummers van geïnteresseerden. Daarmee kan men een groepsapp aanmaken, zo sluit men aan bij de wereld van de leerling en kan men heel makkelijk de leerlingen blijven betrekken. Werven via sociale media kan ook goed werken.

Jongeren zijn met veel tegelijk bezig, herinner ze daarom met regelmaat aan de afspraken die gemaakt zijn. Het kan ook helpen om de jongeren op de hoogte te houden van nieuwtjes met betrekking tot het project. Op die manier houdt men ze betrokken en het onderwerp levend. Dit kan bijvoorbeeld ook weer goed via sociale media.

In het primair onderwijs werkt men veelal met ICC'ers (interne cultuur coördinatoren), ook hiervoor geldt, neem bijtijds contact op en onderzoek de mogelijkheden om het project in het lesaanbod in te bedden. Buitenschoolse activiteiten bestaan overigens ook tot de mogelijkheden, dat kan besproken worden met de ICC'er van de betreffende school.

Algemene tip bij werving van zowel ouderen als jongeren: maak gebruik van bestaande netwerken en de kennis en contacten van organisaties. Zie hiervoor ook achterin dit Handboek een lijst van partijen die hebben deelgenomen aan Parels voor de Kunst.

Kunstdisciplines

Alle bestaande kunstdisciplines werken voor alle doelgroepen heel goed. De juiste vorm en de juiste aanpak is hierbij het meest essentieel. Toch valt er naar aanleiding van de evaluaties van de projecten van Parels voor de Kunst wel wat zinnigs te zeggen over dit onderwerp.

Bij dementerenden werkt muziek en dans erg goed. Het muzikale brein wordt nauwelijks aangetast bij dementie, waardoor de activiteit bij de deelnemer weer herinneringen oproept. Deelnemers raken vaak ontroerd en worden actiever.

Ouderen zijn regelmatig met hun verleden bezig. Daarom is een activiteit gericht op vroeger (cultureel erfgoed) heel geschikt voor ouderen. Zo kunnen bijvoorbeeld objecten uit het verleden bij ouderen veel los maken, of schilderijen van plekken die nu niet meer bestaan.

Wat ontzettend goed ontvangen wordt zijn projecten gericht op verhalen over vroeger. De deelnemers gaan terug in de tijd en vertellen hun eigen persoonlijke verhaal. Deze verhalen kunnen eventueel weer artistiek vertaald worden, in bijvoorbeeld een gedicht, een dans of in een schilderij. De deelnemer krijgt alle ruimte om iets over zichzelf te vertellen, de rest luistert. Een dergelijke eigen inbreng is voor de deelnemer vaak erg belangrijk. En de uitwisseling van elkaars verleden zorgt dikwijls voor nieuwe sociale contacten en voor meer begrip onderling.

Vorm

Voordat men met een kunstproject van start gaat is het goed om te weten in welke vorm het project het beste functioneert. Met vorm bedoelen we aspecten zoals tijdspanne, opbouw, verhoudingen tussen sociale en kunstzinnige elementen, het aantal deelnemers en de locatie.

Houd bij de vorm van een kunstproject voor ouderen rekening met de wereld waarin de oudere leeft. Dat is vaak een wereld van structuur en gewoontepatronen. Het is daarom belangrijk om het project goed op te bouwen en een duidelijke structuur te geven, dat biedt de deelnemers houvast.

Afbeelding 3: Parels in de buurt

Begin de activiteit rustig en bouw langzaam uit naar intensievere bijeenkomsten. Maar wees ook flexibel met de vorm van het project. Bij dementerenden kan een gekozen vorm, zoals toewerken naar een eindresultaat, contraproductief zijn. Dan zal de vorm tijdens de looptijd van het project bijgesteld moeten worden.

Kwetsbare ouderen bedenken elke week wel een reden om niet te gaan. Omdat een nieuwe activiteit het gewoontepatroon van de oudere doorbreekt kan deze te maken krijgen met weerstand, het voelt nou eenmaal veilig om in de eigen patronen te blijven bewegen. Door hier goed bewust van te zijn kan men hierop inspelen.

Het is van belang om niet te veel tijd te laten tussen de werksessies binnen een project. Het is ook goed om deelnemers persoonlijk op te halen bij elke sessie, door een voor hen vertrouwd persoon.

Laat de oudere geen tijdsdruk ervaren, ruim genoeg tijd in voor een sessie en gun iedere deelnemer zijn of haar eigen tempo.

Intimiteit, sociale contacten en eigen inbreng zijn belangrijke elementen in een kunstproject voor ouderen. Organiseer daarom ook een koffie momentje tussendoor en neem de tijd om de activiteit voor- en na te bespreken, zeker bij dementerenden. Het sociale aspect van een kunstproject is zeer belangrijk.

Niet alleen voor de ouderen is structuur belangrijk, maar ook voor de activiteitenbegeleiders en verzorgers. Zij willen graag weten waar ze aan toe zijn. Maak een format met wie wat doet, wanneer de activiteiten plaats gaan vinden en hoeveel tijd alles kost. Geef ook de gevolgen aan voor de verzorging, voor het eten en voor het middagdutje van de bewoners. Neem van tevoren met elkaar door wat de gewoonten zijn van de bewoners en hoe het kunstproject daarop in kan spelen. Als dit voor alle betrokkenen vooraf duidelijk is, kan men ook meer open gaan staan voor het project.

Voor meer samenhang in de groep (tussen vrijwilligers en deelnemers) kan men besluiten de vrijwilligers zelf mee te laten doen met de activiteit.

Door momenten in te lassen voor het delen van ervaringen leren mensen elkaar kennen en ontstaat er een groepsgevoel, dat draagt bij aan de veiligheid van de cursus en zorgt voor nieuwe contacten.

Organisatie

De projectorganisaties van kunstprojecten voor ouderen kunnen flink verschillen in omvang. Binnen Parels voor de Kunst bestonden projectorganisaties met grote instellingen zoals het Kröller Müller en het van Gogh Museum, maar ook éénpitters, zoals theaterdocent Sanne Arbouw met haar project Het Pop-up-theater of Fit-Art met Oerend Hart en Spijkers on tour. En alles wat daartussen zit.

Verskillende soorten projectorganisaties zijn succesvol geweest binnen Parels voor de Kunst. We kunnen dan ook de conclusie trekken dat de omvang van een projectorganisatie niet zoveel uit maakt. Wat wel uitmaakt is de manier waarop men samenwerkt, met name vanwege de grote cultuurverschillen tussen de wereld van zorg & welzijn en de kunstwereld.

Voor een kunstprofessional is de samenwerking met een welzijns- of zorgorganisatie van belang. De doelgroep is goed te bereiken via de instelling en bovendien beschikt de instelling over geschikte ruimtes, catering en begeleiding, waardoor de kosten van een kunstproject beheersbaar blijven.

Voor de inbedding van een kunstproject is het tevens raadzaam om als kunstprofessional samen te werken met een instelling in welzijn of zorg. Een instelling kan een project eventueel voorzetten of adopteren als het goed past binnen de organisatie.

Medewerkers in de zorg zijn druk en hun prioriteit is 'zorg'. Als kunstinstelling of professionele kunstenaar is het belangrijk daar begrip voor te hebben. Deelnemers op tijd uit bed halen, wassen en aankleden kan soms gewoon niet op het gewenste moment. Bespreek dit van tevoren met de organisatie. Wellicht kunnen vrijwilligers ingezet worden om de deelnemers op tijd bij de activiteit te krijgen.

Zorgmedewerkers, maar ook medewerkers binnen een welzijnsorganisatie kijken door een andere bril dan kunstprofessionals. Ook hier is de beste remedie voor eventuele botsingen, het bespreekbaar maken van deze verschillen. De bevlogen en onbevooroordeelde aanpak van een professioneel kunstenaar is juist vaak de meerwaarde van diens aanpak.

Een pilot kan een eenvoudige manier zijn om nieuwe samenwerkingspartners met elkaar kennis te laten maken en aan elkaar te wennen. Als het ware om de samenwerking met elkaar 'te oefenen'. Men spreekt niet dezelfde taal, heeft andere werkmethodes, andere opvattingen en andere manieren van communiceren. Het is jammer als door onbegrip op deze vlakken het project dreigt te mislukken, want uiteindelijk werpt deze cross-sectorale samenwerking bijna altijd z'n vruchten af.

Niet alleen de samenwerking tussen een kunstprofessional en een zorg-welzijnsinstelling is vruchtbaar en wenselijk. Het is ook een aanrader om het verenigingsleven in de betreffende gemeente te betrekken. Zoals muziekverenigingen, koren en andere amateurkunstverenigingen. Zo wordt de instelling direct verbonden met het lokale verenigingsleven. Dat kan voor deelnemers op termijn nieuwe contacten en verbindingen opleveren.

Samenwerkingspartners doen er verstandig aan om naar de meerwaarde van de samenwerking te kijken en deze in een projectplan vast te leggen, evenals gezamenlijke doelen en belangen. Dit biedt grotere garanties voor een geslaagd project.

Medewerkers in zorg- en welzijnsorganisaties spreken hun cliënten veelal aan in de u-vorm.

Kunstprofessionals hebben daarentegen vaak de behoefte om de mensen in de je-vorm aan te spreken.

Dit zijn onderwerpen die goed besproken moeten worden, dit verschil kan wrijving veroorzaken, zeker tussen kunstprofessional en vrijwilligers. Voor beide partijen geldt: houd het gemeenschappelijk doel in de gaten en formuleer dat van te voren met elkaar.

Afbeelding 4: Van inkt tot iPad

Samenwerkingspartners moeten zich altijd goed afvragen voordat ze aan een gezamenlijk project beginnen of de samenwerking wel passend is. Zo niet, durf dan op zoek te gaan naar een andere partner.

Is de samenwerking eenmaal definitief gemaakt, dan is het tijd om te formuleren wie in de projectorganisatie zitting neemt, en wie voor welke taken verantwoordelijk is. Leg deze afspraken vast in een projectplan.

Uit onderzoek is gebleken dat een kunstproject in het sociale domein een kartrekker nodig heeft. Dat is een persoon of organisatie die het project aanstuurt, die de contacten onderhoudt, verbindingen legt, wederzijdse belangen in de gaten houdt, budgetten beheert en de planning in de gaten houdt. Zonder een kartrekker lijkt een kunstproject in het sociaal domein weinig kans van slagen, omdat alle samenwerkende partijen doorgaans druk zijn met hun eigen 'corebusiness'.

Planning

Kunstprojecten in het sociale domein kosten doorgaans veel voorbereidingstijd. Neem dan ook een lange aanlooptijd van minimaal 8 maanden, om deelnemers te werven, om een samenwerkingspartner te zoeken, om goede afspraken te maken, een kartrekker te benoemen en om fondsen te werven.

De doelgroep is kwetsbaar: er valt makkelijk iemand uit, of mensen hebben meer tijd nodig om te wennen of om iets te onthouden. Bovendien werkt tijdsdruk contraproductief. Kortom, tijd is belangrijk voor een geslaagd proces. In de planning kan men daar al van tevoren rekening mee houden.

Om deze ruime voorbereidingsuren voor de financiers uit te leggen kan het helpen om opgedane kennis uit het verleden, of bevindingen uit een pilot te gebruiken om de planning te motiveren.

Het is belangrijk om financiën rond te hebben alvorens het project start.

Maak een tijdsplanning en stem deze af met alle betrokken partijen, voordat data worden vastgelegd.

Zoals eerder aan de orde kwam, hechten ouderen doorgaans veel waarde aan hun eigen gewoontes. Piet speelt bijvoorbeeld ALTIJD bingo op dinsdagmiddag of Marie drinkt ALTIJD koffie met de buurvrouw op maandagochtend etc. Dat kan lastig zijn bij de planning van het kunstproject. Zorg voor goede data afstemming met alle deelnemers en kijk of met behulp van een vertrouwenspersoon het mogelijk is om voor een keer van de gewoontes af te wijken als dat nodig is.

Zorgcentra organiseren zelf regelmatig activiteiten. Leg de planning naast elkaar en spreek van tevoren goed af welk moment geschikt is voor de betreffende instelling om een extra kunstproject plaats te laten vinden.

Bij intergenerationele projecten moet men rekening houden met schooltijden en jaarrooster. Roosters liggen vaak voor een heel jaar al vast. Het is raadzaam om voor een nieuw schooljaar al afspraken te maken met de school en opties te nemen op data in de schoolkalender.

Houd er rekening mee dat deze doelgroep om een flexibele werkhouding vraagt. Tijdsplanningen moeten soms worden omgegooid omdat mensen ziek zijn, moe zijn of ineens iets anders hebben.

Deskundigheid en professionaliteit

Om kunstprojecten in het sociale domein te organiseren is de betrokkenheid van een professionele kunstenaar of kunstdocent essentieel.

Een activiteit georganiseerd door vrijwilligers, activiteitenbegeleiders of een buurthuis kan natuurlijk van grote waarde zijn voor de doelgroep. We hebben het in dit Handboek echter over activiteiten die zijn opgezet door, of in samenwerking met, professionele

kunstenaars. Deze aanpak geeft nou eenmaal resultaten die met een 'gewone' activiteit niet bereikbaar zijn.

Soms lijkt het genoeg om een kunstprofessional zijn of haar project over te laten dragen aan een vrijwilliger of activiteitenbegeleider. Deze keuze is vanuit financieel opzicht begrijpelijk, vanuit inhoudelijk opzicht echter geheel niet. Kunst heeft een intrinsieke waarde, denk daarbij aan verwondering, verlangen, inlevingsvermogen en inspiratie. Daarmee onderscheidt kunstbeoefening zich van andere activiteiten. Voor dementerende ouderen kan kunstbeoefening bijvoorbeeld veel opleveren, het cognitieve verdwijnt door dementie, maar het gevoel blijft wel intact en juist op dat terrein speelt 'de kunst' zich af.

Om de kwaliteit van kunstprojecten naar een hoger plan te trekken is het goed om aan deskundigheidsbevordering van zowel de kunstprofessional als van de zorg -of welzijnsorganisatie te denken. De kunstprofessional kan worden bijgeschoold in didactiek m.b.t. de specifieke doelgroep en de zorg -of welzijnsorganisatie kan meer kennis opdoen over de toegevoegde waarde van kunst voor hun cliënten.

Het Cultuur College in Arnhem biedt cursussen aan, zoals Kunstmenu Zorg & Welzijn, gericht op zowel de kunstprofessional als op de zorg- en welzijnsprofessional. Het Landelijke Kennis Centrum voor Amateurkunst organiseert zeer regelmatig bijeenkomsten voor beide sectoren.

Vrijwilligers

Vrijwilligers die al lang bij een verzorgingshuis werken hebben hun eigen routine. Een kunstenaar komt dat meestal doorbreken. Daar ligt deels de (verborgen) kracht van de kunstenaar, maar dat kan ook heel lastig zijn voor vrijwilligers. Een voorbeeld is de wens van een kunstenaar om de schikking van tafels en stoelen rigoureuus aan te passen, op het laatste moment. De vrijwilligers zijn daar niet op voorbereid en zijn gewend aan een vaste opstelling. Dat kan tot verzet leiden en kan het kunstproject remmen.

Ook hier is communicatie het sleutelwoord. Probeer van tevoren met elkaar in gesprek te gaan over de visie en de wensen van de kunstenaar, versus de gewoontepatronen van vrijwilligers. De ervaring leert dat vrijwilligers meestal open staan voor nieuwe dingen, maar dat moet niet onverwachts op hun af komen.

Privacy

Privacy is met name in verzorgingshuizen erg belangrijk. Omdat het kwetsbare ouderen betreft worden zij hierin extra beschermd. Foto's en filmopnames zijn niet vanzelfsprekend, daar kan management en/of familie moeite mee hebben. Bespreek dit van tevoren, om te kunnen anticiperen op terughoudendheid. Meestal is toestemming van familie voldoende. Niet kwetsbare ouderen dienen zelf toestemming te geven voor foto's en filmopnames.

De vraag en behoefte

Om de kans op aansluiting van het kunstproject op de doelgroep te vergroten is het van belang dat men zich verdiept in de wensen en behoeften van de potentiële deelnemers. Dit kan door deskundigen te raadplegen, voorbeelden te bekijken, kennis op te halen uit literatuur of uit relevante bijeenkomsten, maar ook door kleine activiteiten uit te proberen.

Dit kan door een pilot te organiseren. De samenwerkingspartners organiseren dan een mini-project op basis van het grotere idee, om uit te proberen of het project goed wordt ontvangen door de doelgroep en om te observeren of er nog aanpassingen gedaan moeten worden op het definitieve projectplan.

Om de vraag meer helder te krijgen kan men ook gebruik maken van de aanwezige kennis in de directe omgeving van de doelgroep. Zoals activiteitenbegeleiders, vrijwilligers, partners van de deelnemers of familie.

Evalueer zeer regelmatig met de deelnemers, ook tussentijds. Dit om op de behoeftes in te kunnen spelen en steeds aan te blijven sluiten bij de wensen van de doelgroep.

Uit de aanpak van Parels voor de Kunst is gebleken dat het werken met evaluatieformulieren niet werkt. Deze doelgroep voelt daar doorgaans niks voor, of vult een formulier op een niet-productieve wijze in. Het voeren van gesprekken levert echter wel heel veel op, met name als deze gesprekken direct na de activiteit plaats vinden, dan heeft de deelnemer alles nog vers in het geheugen.

Leg bevindingen uit evaluaties vast om in de toekomst beter in te kunnen spelen op de vraag en om de opgedane kennis te kunnen delen met andere geïnteresseerden.

Financiële middelen

Fondsen

Om de kosten van een kunstproject te dekken is het mogelijk om een projectaanvraag bij fondsen in te dienen. Er bestaan zelfs fondsen die zich specifiek richten op deze doelgroep, dit zijn Het RCOAK en stichting Sluyterman van Loo. Het Fonds voor Cultuurparticipatie heeft speciale programma's voor kunstprojecten voor ouderen. Achterin dit Handboek is een lijst opgenomen met fondsen die geschikt zijn om te benaderen met een kunstproject voor ouderen.

Bekijk per fonds goed wat de voorwaarden zijn en wat zij belangrijk vinden als fonds. Zo willen de meeste fondsen zien dat het project ook uit andere middelen bekostigd wordt. Bijvoorbeeld d.m.v. sponsorgeld, eigen middelen of deelnemersbijdragen.

Tip: leg een concept van het projectplan alvast voor aan een potentiële financier (een gemeente, een fonds, een provincie).

Sponsors

Het is meestal goed mogelijk om lokale ondernemingen te interesseren voor een kunstproject voor ouderen. De meeste ondernemingen zijn graag maatschappelijk betrokken, zeker bij hun eigen omgeving. Sponsoring kan in geld maar ook heel goed in natura, denk daarbij aan een bloemenzaak die boeketjes schenkt voor de eindvoorstelling. Of een techniekverhuurbedrijf die techniek beschikbaar stelt voor een voorstelling. Of een drukkerij of krant die gratis publiciteit wil maken.

Deelnemersbijdragen

Een bijdrage vragen aan de deelnemers is meestal heel plausibel. Ten slotte maakt de deelnemer gebruik van een professioneel en kwalitatief kunstproject. Fondsen hanteren het heffen van een deelnemersbijdrage zelfs vaak als voorwaarde voor financiering. Niet voor alle doelgroepen is een deelnemersbijdrage echter wenselijk. Doorgaans is deze generatie niet gewend om voor een activiteit te betalen, ze zijn vaak gewend dat in zorginstellingen of bij dagbestedingsprogramma's alles gratis is.

Een eigen bijdrage kan dan drempelverhogend werken. Voor doelgroepen die toch al moeilijk te motiveren zijn is een eigen bijdrage dan ook niet verstandig.

Het is wel goed om deelnemers te laten wennen aan het betalen van een eigen bijdrage. Als men bijvoorbeeld eerst gratis mee mag doen aan de eerste cursus en men bouwt doelbewust aan het groepsgevoel en aan de veiligheid binnen de cursus, dan zal een deelnemer graag een vervolgcursus gaan doen. Omdat de deelnemers hebben ervaren wat ze ervoor terugkrijgen, zijn ze dan vaak wel bereid een bijdrage te doen.

Andere mogelijkheden

Samenwerkende organisaties kunnen bestaande budgetten, uit bijvoorbeeld hun activiteitenbudget of hun zingevingsbudget deels samenvoegen.

Een instelling kan door ruimtes, catering en personeel beschikbaar te stellen heel wat kosten drukken. Het is wel verstandig om dit inzichtelijk te maken voor fondsen, het zijn immers wel kosten die bij het project horen. Door deze aan de kostenkant op de begroting op te nemen en tevens aan de dekkingskant te laten zien dat de instelling die kosten dekt door eigen middelen in te zetten, blijft de totale omvang van het project inzichtelijk.

Er liggen ook financieringskansen bij gemeenten. Niet alleen binnen de kunstbudgetten (die zijn vaak niet groot), maar ook binnen budgetten van het sociale domein. Steeds meer gemeenten proberen budgetten te ont-schotten zodat een kunstproject voor ouderen ook bij de afdeling Zorg & Welzijn aan kan kloppen.

Begroting

Het is belangrijk om een projectbegroting op te stellen, dit is bij fondsen verplicht, maar is ook voor de projectorganisatie van belang omdat inzicht hebben en houden in de inkomsten en de uitgaven vervelende verrassingen voorkomt.

Schat voorbereidingsuren en uitvoeringsuren op de begroting ruim in, het werken met ouderen, zeker met dementerende ouderen, kost veel tijd. Motiveer de ruim begrote uren in het projectplan door aannemelijk te maken dat deze doelgroep en de cross-sectorale aanpak nou eenmaal meer tijd kost dan een standaard kunstproject.

Om een realistische begroting op te stellen is het verstandig om al van tevoren kosten op te vragen. Kosten voor catering, zaalhuur of techniek zijn vaak goed in te schatten van tevoren.

Houd rekening met de btw op de begroting. Fondsen werken altijd met bedragen inclusief btw. Een voorbeeldbegroting is te downloaden op de website van Muzehof.

Duurzame aanpak

Projecten zijn goede instrumenten om nieuwe ideeën uit te proberen, om kansen zichtbaar te maken, om nieuwe vormen van samenwerking aan te gaan. Wil men echter met een bepaalde aanpak meer bereiken, bijvoorbeeld kunst structureel een plek geven in het sociaal domein, dan is het van belang om al in een vroeg stadium te denken aan manieren om die aanpak te verduurzamen.

Delen van kennis

Het is belangrijk om kennis en ervaring, die wordt opgedaan in het veld met kunstprojecten voor ouderen, vast te leggen en te ontsluiten. Zo kan iedere initiatiefnemer gebruik maken van de kennis die er al is en wordt er gewerkt aan een waardevolle kennisbank voor de toekomst. Allemaal informatie waarmee het nut van kunstprojecten voor ouderen kan worden onderbouwd.

Om informatie te verkrijgen van deelnemers en andere betrokkenen, kan men het project regelmatig evalueren. Doe dat kort na afloop, maar ook tussentijds, in een persoonlijk gesprek. Vraag hierbij ook hoe deelnemers op de hoogte gebracht zijn van het kunstproject, dat is erg belangrijk om te weten voor toekomstige wervingsacties.

Meet tevens de effecten van de kunstprojecten en zorg ervoor dat ook deze uitkomsten ontsloten worden.

Zichtbaarheid

Tevens is het van belang om succesverhalen m.b.t. kunstprojecten voor ouderen goed over het voetlicht te brengen bij bestuurders van zorg- en welzijnsinstellingen, maar ook bij beleidsmakers van kleine en grote overheden. Zichtbaarheid is een belangrijk element voor een duurzame aanpak.

Hoe meer beleidsmakers en bestuurders zien en horen over de positieve effecten van kunstprojecten binnen het sociaal domein, hoe groter de kans dat er ruimte ontstaat om kunst in het sociaal domein een vaste plek te geven.

Relatiebeheer

Investeer in een relatie met samenwerkingspartners en werk vanuit een gemeenschappelijk belang, dat maakt de kans op nieuwe samenwerking groter. Terugkerende samenwerking draagt weer bij aan een duurzame aanpak, ook op termijn.

Investeer tevens in de relatie met financiers, zoals fondsen en gemeentebesturen.

Draagvlak

Draagvlak onder de doelgroep is belangrijk om het belang van kunstprojecten bij beleidsmakers en bestuurders over het voetlicht te brengen.

Om dat draagvlak bij de doelgroep te creëren is het goed om de doelgroep te betrekken bij het formuleren van het projectplan. De doelgroep voelt zich dan gezien en betrokken en wordt zo deelgenoot van het project.

Het is ook van groot belang om leidinggevenden van een instelling te betrekken bij het werkproces en bij de eindresultaten van een kunstproject. De kans op inbedding van een activiteit binnen de organisatie valt of staat met draagvlak bij de directie. De ervaring leert dat leidinggevenden zich meestal niet laten zien en dat de mooie ervaringen blijven hangen bij de activiteitenbegeleiders en de mensen op de werkvloer.

Communicatie

Om ervoor te zorgen dat een kunstproject zichtbaar wordt en draagvlak krijgt is professionele communicatie belangrijk. Het is dan ook heel goed om samenwerking te zoeken met een organisatie die daarin expertise heeft en die een groot netwerk heeft.

Communicatie is natuurlijk ook onmisbaar om deelnemers te werven.

Afbeelding 5: van rijm tot rap

Geef het onderdeel 'communicatie' een vaste plek in het projectplan, in de tijdsplanning en in de begroting en maak goede afspraken met de samenwerkingspartner over elkaars verantwoordelijkheden hierin.

Ook 'interne' communicatie is een belangrijk element binnen een gezamenlijk kunstproject. Communicatie tussen kunstenaar en zorg is bijvoorbeeld soms best lastig. Het is raadzaam om van tevoren afspraken te maken over de vormen van communiceren en met welke frequentie gecommuniceerd wordt. Bijvoorbeeld een terugkerend werkoverleg of een e-mail met de stand van zaken, die eens per week wordt rondgemaild.

Het is ook goed om na te denken over de communicatie met de doelgroep. Hoe worden mensen tijdens het project aangesproken, hoe worden deelnemers op de hoogte gehouden, hoe communiceren deelnemers met elkaar etc. Mensen in verzorgingshuizen worden bijvoorbeeld niet met de voornaam aangesproken. Het is ontzettend verfrissend om dat als buitenstaander juist wel te doen. Sommige ouderen hebben hun voornaam al jaren niet meer gehoord.

Dementerenden

Het is niet eenvoudig om dementerende ouderen te bereiken. Houd er rekening mee dat het werven een flinke klus is. De beste manier om mensen met dementie te bereiken is via een instelling, via de mantelzorger en via familie.

Iemand met dementie heeft 24 uur per dag begeleiding nodig, ze kunnen vaak maar heel weinig zelfstandig. Het werkt goed om een vitaal persoon te koppelen aan de oudere, deze fungeert voorafgaand, tijdens en nadien als een soort buddy. Dat werkt

doorgaans goed omdat de deelnemer kan leunen en vertrouwen op de buddy en omdat een vitale buddy goed in staat is om de deelnemer te blijven motiveren en activeren.

Het is echter zeer wenselijk dat de buddy's bekenden zijn van de deelnemers. De dementerende is kwetsbaar en soms bang en achterdochtig, dan is het belangrijk dat een goede bekende de dementerende kan geruststellen.

Voor dementerenden in een verzorgingshuis geldt dat medewerking van de zorgmedewerkers een absolute voorwaarde is. Mensen moeten immers op tijd worden aangekleed, op tijd van hun kamers gehaald, men moet gegeten hebben en naar het toilet zijn geweest. Daar hebben zorgmedewerkers vaak maar weinig tijd voor. Dit is erg belangrijk om van tevoren te bespreken met elkaar. Vrijwilligers kunnen heel goed een rol vervullen hierin, let er echter wel op dat de vrijwilliger bekend is voor de deelnemer.

Afbeelding 6: Beeldhouwen in Veldhoek

Mensen met dementie hebben niet veel vertrouwen. Het winnen van het vertrouwen van de ouderen zal een essentieel onderdeel van het kunstproject moeten worden. Rust, tijd en aandacht en intimiteit zijn hierin sleutelwoorden. Het kan ook bijzonder goed werken om de kunstenaar zelf de ouderen op te laten halen, op die manier leren ze de maker kennen en vertrouwen.

Weet ook dat de groep dementerenden uiteenlopend is, van beginnend vergeetachtig tot zwaar dement. Betrek altijd iemand bij het project die in de verschillende fases van dementie gespecialiseerd is, om te voorkomen dat het project niet goed aansluit bij de doelgroep.

Familie van de deelnemers betrekken bij een kunstproject kan soms remmend werken. Als een familielid om wat voor reden dan ook denkt dat deelname niet verstandig is, heeft dat familielid de bevoegdheid om deelname tegen te houden. Geef goede voorlichting, voer eventueel gesprekken met de familie, vraag persoonlijk toestemming aan de familie (niet via de verpleging) en laat mooie voorbeelden zien van vergelijkbare projecten.

Instanties in de regio, die te maken hebben met dementie: Het Alzheimer café, Verpleeghuizen, Mantelzorgorganisaties, Thuiszorg, Welzijnsorganisaties, Het Odensehuis in Zutphen.

Vorm

Een kunstprofessional wil altijd graag ergens naartoe werken. Dit werkt echter bij dementerenden totaal niet. Het is beter om productgericht werken los te laten en blij te

zijn met alles wat loskomt bij de deelnemers. Het eindproduct is niet belangrijk, de weg er naartoe des te meer.

Tevens is een vaste structuur belangrijk en is het raadzaam om met korte, losse en eenvoudige opdrachten te werken.

Houd het tempo laag, zorg voor veel herhaling en behandel niet te veel tegelijk.

Een les mag best lang duren, zeker als de activiteit zittend wordt uitgevoerd, maar moet eenvoudig zijn met een duidelijke opdracht.

Voor- en nabespreken per les met de (vrijwillige) begeleiders is erg belangrijk om de aandacht van de deelnemers vast te houden.

Tip voor de kunstprofessional: de effecten van een kunstactiviteit met dementerenden lijken soms minimaal. Het is daarom heel waardevol om ook de verzorgers te betrekken, zij zien vaak wel vooruitgang. Zo kan een deelnemer vrolijker, spraakzamer of actiever zijn geworden. De effecten lijken soms heel klein, maar kunnen van grote waarde zijn.

Onderschat ook niet de waarde van onderling contact tussen de deelnemers. Het kan de deelnemers echt goed doen om op structurele basis samen te komen, aan elkaar te wennen en samen met iets moois bezig te zijn.

Een kansrijk kunstproject in 10 stappen

Stap 1

Onderzoek de vraag en de behoefte, eventueel met een pilot.

Stap 2

Formuleer het doel en de doelgroepen.

Stap 3

Zoek samenwerkingspartners.

Stap 4

Bedenk een geschikte samenwerkingsvorm, waarin taken en verantwoordelijkheden duidelijk worden benoemd.

Stap 5

Schrijf een projectplan, inclusief tijdsplanning, begroting, communicatieplan en werkafspraken.

Stap 6

Start de fondsenwerving.

Stap 7

Start de communicatie en pr, dit onderdeel loopt door tot stap 10.

Stap 8

Start de deelnemerswerving.

Stap 9

Start organisatie en uitvoering, stap 7 en 8 lopen door.

Stap 10

Evaluatie en eindrapportage.

Tip

Houd rekening met de verantwoording voor de fondsen na afloop van het project. In de beschikking van de fondsen staat een datum waarop zij de verantwoording binnen willen hebben.

Afbeelding 6: het Pop-up theater

Achtergrondinformatie

Alle betrokken partijen

Welzijn

Stichting Welzijn Brummen
Stichting Welzijn Lochem
Stichting Perspectief Zutphen

Zorg

Zorgorganisatie Sutfene
Zorgorganisatie Sensire
Zorgorganisatie Marga Klompé
Zorgorganisatie St. Maarten
Woonzorgorganisatie Domus Magnus
Woonzorgcentrum De Beekwal
Woonzorgcentrum Tolzicht
Huize Zonneburg
Het Odensehuis

Culturele instellingen

Kröller Müller Museum
Van Gogh Museum
Lochemse Schouwburg
Cultuurmij Oost
LKCA, Landelijk kenniscentrum voor kunst en cultuur
Muzehof Centrum voor de Kunsten
Kamerooperahuis Zwolle

Gemeentebesturen

Gemeente Zutphen
Gemeente Lochem
Gemeente Brummen

Professionele kunstenaars

Sanne Arbouw (theater docent)
Karolien Blankers (beeldend kunstenaar)
Ineke Metz (beeldend kunstenaar)
Tim Hinterding (beeldend kunstenaar)

Tango El Eje (dans)
Julie de la Fuente (dansdocent)
Gloeidraadjes, Isabella Zumbrink (schrijver en fotograaf)
Marike Tuin (musicus)
Koen Ravensberg (musicus)
George Diepenmaat (uitgever)
In/ Out, Willem Westerman (bewegingstheater)
Afrikan, Nico Kan (beeldend kunstenaar)
Wolfram Reisiger (dirigent)
Fleur Tolman (zangeres)
Merel Harkink (creatief muziektherapeut)
Jan Willem Sterk (trompettist)
Merenthe van Leeuwen (klarinetist)
Mark Söhngen (muzikant)
Theo Dahm (muzikant)
Inge Theunissen (beeldend kunstenaar)

Onderwijs

Isendoorn College
Baudartius College

Klankbordgroep

Martine Savi
Marijke van den Berg
Happy Days Orkest
Bea Ordelman
Otto Meulenbeek
Hanny Weijermars

Fondsen

Provincie Gelderland
Prins Bernhard Cultuurfonds

Andere partijen

Dorpshuizen
Buurthuizen
Vrijwilligerscentrales
Stichting Vier Het Leven
Stichting Fit Art
De Stadsonderneming Zutphen
Bibliotheken

Geschikte fondsen

Om een kunstproject voor ouderen te financieren, kunnen onderstaande fondsen uitkomst bieden. Raadpleeg de websites van de fondsen om te kijken welke richtlijnen van belang zijn en hoe een subsidieaanvraag eruit moet zien.

Fonds Sluyterman van Loo www.fondssluytermanvanloo.nl

RCOAK www.rcoak.nl

KANS Fonds www.kansfonds.nl

Prins Bernhard Cultuurfonds www.cultuurfonds.nl

Fonds voor Cultuurparticipatie www.cultuurparticipatie.nl

Oranjefonds www.oranjefonds.nl

Fonds Nuts Ohra www.fnozorgvoorkansen.nl

Handige formats

Op de website van Muzehof Centrum voor de Kunsten zijn handige formats te vinden om bij de opzet van een kunstproject te gebruiken. Zoals een begroting, een communicatieplan, een persbericht en een projectplan. Kijk hiervoor op www.muzehof.nl bij *Cultuur en 50+, Projecten*.

Handboek actieve cultuurparticipatie voor ouderen

November 2017

Afbeelding: Van rijm tot rap